

Rozhovory

O HUSOVI A ČESKÉM CIVILNÍM NÁBOŽENSTVÍ (KŘESŤANSKÁ REVUE 2008)

O Husovi a českém civilním náboženství (Křesťanská revue 2008) Jiří Schneider: Rozhovor s Mons. Tomášem Halíkem, profesorem University Karlovy

Jiří Schneider (JS): Tématem tohoto čísla KR je občanství, civilita a křesťanství. Vy jste jedním z lidí, kteří zažívají na sobě křesťanské občanství – podle sv. Pavla “máme občanství v nebesích” - a zároveň i občanské křesťanství, tedy křesťanství s přesahem do občanství. Je to Vaše osobní a životní téma nebo se jím zabýváte pouze teoreticky jako religionista konceptem vztahu náboženství a občanství?

Tomáš Halík (TH): Řekl bych, že platí obojí, není to pro mě čistě teoretický problém. Být „občanem království nebeského“ podle mně zahrnuje jak kritickou distanci vůči společnosti, ve které člověk žije, tak zároveň odpovědnost za tuto společnost. Řečeno janovsky “být ve světě, ale ne ze světa”. Samozřejmě to mělo specifickou podobu v době, kdy jsem našel cestu ke křesťanství - v době komunismu, kdy už samo přihlášení ke křesťanství bylo výrazem kritického odstupu k režimu. I při mé konverzi v 60. letech to hrálo určitou roli - křesťanství mi bylo sympatické jistě i tím napětím vůči státní ideologii, která nám byla vnucována. Zase jinou podobu to má v pluralitní společnosti, kde svou víru můžeme praktikovat svobodně, nicméně kde je také třeba si zachovat určitý kritický odstup a nonkonformitu vůči jakémukoliv „duchu doby“. Možná, že právě ten kritický postoj je často výrazem naší odpovědnosti za společnost, jejíž jsme součástí.

JS: Když porovnáváme dnešní a minulou dobu, změnilo se něco v prožívání křesťanství v jeho civilní podobě a neokázalosti? V tom, že křesťan programově nedává najevo odlišnost, která samozřejmě zůstává, ale klade důraz na bytí s bližním. Změnilo se něco, nebo evangelium všedního dne, tento důraz, který je na křesťanství tak důležitý, zůstává?

TH: Změnil se samozřejmě kontext, který s sebou nese konkrétní strategie, jak se vymezit vůči politické realitě. Nicméně i v době komunismu pro mne bylo důležité žít křesťanství (a konkrétně mé kněžství, které jsem přijal a vykonával tajně, „v ilegalitě“) civilně. Práci kněze v ilegalitě, alespoň v té skupině, v které jsem působil, jsme chápali ne jako něco pouze vnuceného vnějšími okolnostmi, nýbrž spíš jako velkou šanci žít kněžství spolu s civilním povoláním. Tohle jsem považoval za velmi důležitou věc, prožívat kněžské povolání jako něco, co není samostatnou „profesí“, nýbrž „pečeť daru Ducha“, něco, co formuje mé osobní spojení s Kristem a mou zodpovědnost za církev a za službu lidem v duchu evangelia, ale co zároveň nezeslabuje každodenní solidaritu s lidmi ve „světském“ zaměstnání, v civilním životě. Toto spojení kněžství a civilní profese jsem si uchoval po pádu komunismu - hlavní profesí jsem pedagog na sekulární fakultě University Karlovy. Myslím si, že jestli moje veřejná kněžská služba v posledních dvaceti letech přinesla nějaké plody – oslovení

nevěřících a hledajících, konverze, křty a tak dále - tak za to z větší části vděčím této zkušenosti. Moje kněžská služba nevyrostala v nějakém odděleném prostředí semináře, ale uprostřed každodenních profesionálních a kolegiálních vazeb.

JS: Neoslabuje dnešní doba umožňující naprosto svobodně být "profesionálem víry", který se plně věnuje své službě, potřebu být s lidmi. Neklade vedlejší zaměstnání větší důraz na civilní aktivitu, která člověka jakoby uzemňuje?

TH: Možnost věnovat se tak říkajíc „profesionálně“ církevní službě s sebou jistě nese toto pokušení. Já to vnímám jako pokušení - ale myslím, že jsem mu aspoň zatím nepodleh.

JS: Mám na mysli jakýsi protipohyb: křesťané se vztahují k civilní sféře a promýšlí svůj vztah k ní, na druhé straně existuje něco, co sociolog Robert Bellah v americkém kontextu nazval civilním náboženstvím, tedy, že sféra světská si vytváří na podporu elementárních předpokladů demokracie, nepsaných pravidel soužití, jakési kvazi-náboženství. Možná je ale tento kontrast umělý. Jak vidíte jako sociolog náboženství tento protipohyb v kontextu českých politických a náboženských dějin?

TH: Já bych k tomu udělal theologickou poznámku: tady platí barthovské rozlišení mezi vírou a náboženstvím, ba kontrast mezi vírou a náboženstvím. Náboženství bez víry, to byla religio v době římské – víceméně soustava rituálů a symbolů, které upevňovaly pocit loajality k dané společnosti. Konec konců tuto integrativní funkci náboženství popsal pak nejlépe Emil Durkheim. Pojem "civilního náboženství" vznikl u Rousseaua jako typický plod osvícenské snahy překročit to konkrétní, „pozitivní, historické náboženství - křesťanství a dostat se k jakémusi abstraktnímu, o němž se osvícenci domnívali, že bylo prvotním humanitárním náboženstvím, ke kterému je třeba se vrátit. Mysleli to jistě dobře, tento koncept přirozeného náboženství měl být nástrojem tolerance jako reakce na to, že konkrétní historická náboženství a denominace byly v krvavém sporu.

JS: Byl to základ společenské smlouvy...

TH: Byl to základ společenské smlouvy, nicméně byla to historická fikce, protože to humanistické „přirozené náboženství“ nikdy neexistovalo. Náboženství vždycky bylo, jest a bude v plurálu. Má vlastně málo co dělat s vírou v té specificky křesťanské podobě, s onou životní orientací, která se vyvinula u starozákonních proroků a byla radikalizována Ježíšem a Pavlem. Každá společnost má svoje implicitní náboženství, soustavu posvátných symbolů, rituů a určitých sdílených přesvědčení. Dnes je kolem bellahovského konceptu v Americe velký spor. Neprožívá Amerika dobu, kdy se občanské náboženství a sdílené hodnoty rozpadly? Možná, že nárůst fundamentalistického křesťanství a náboženské pravice je svým způsobem reakcí na to, že "civil religion" v té klasické podobě (navazující na osvícenství) ztrácí svou plausibilitu.

V našem prostředí by bylo velmi zajímavé prozkoumat onu specifickou podobu "civil religion" v našich dějinách. V tomto kontextu by bylo zajímavé se podívat na počátky Československé církve (husitské), protože to byl vlastně pokus vytvořit ideologii, která by sjednotila masarykovskou náboženskou filosofii - což byl z velké části derivát unitářského náboženství - a některé národní symboly s tradicí liberálního katolicismu. A na počátku první republiky se zdálo, že tento konglomerát idejí, spojený s mýtem Čechů jako národa obzvláště kulturně osvíceného, bytostně demokratického, národa holubic, které se neposkvřňují krví a násilím a vítězí vždy silou ducha, bude utvářet jakési národní sebevědomí. A skutečně se (v podobě spíše karikaturní) tato národovecká ideologie objevovala v různých

dobách, kdy česká společnost hledala spoji identitu: v roce 1968 se křísily masarykovské „humanitní ideály“ a podobně v roce 1989, nebo ve chvílích hledání ideového základu českého státu po rozdělení republiky. Mám ale dojem, že tyto věci nejsou příliš životné a že umělost tohoto mýtu je patrná. Je svým způsobem paradoxní, že Masaryk, kritický myslitel, který svedl velmi statečný zápas s jedním typem národní ideologie v boji o Rukopisy, se stal objektem něčeho podobného.

JS: Výrazem civilního náboženství jsou státní svátky, jakožto společné politické rituály. Když porovnáme svátky odvolávající se na naše náboženské dějiny, Cyrila a Metoděje, Jana Husa a svatého Václava se svátky sekulárními, jako je 28. říjen a 17. listopad, zda a jak přispívají k utváření společné identity, pak to nejsou ty náboženské. Jaký je Váš názor?

TH: Mne se zdá, že naprostá většina společnosti tyto svátky prožívá jen jako prodloužený víkend nebo jako dny volna a že si s jejich ideovým obsahem vůbec nedělá starosti. Mě jako religionistu samozřejmě zajímá, jakým způsobem se média snaží splnit úkol říci něco o těchto svátcích, také třeba i o Vánocích nebo Velikonocích, připomenout jejich obsah - a jak je to často ubohé. Asi před dvěma lety jsem napsal článek, v němž jsme navrhl, aby svátek svatého Václava se stal každoroční příležitostí ke společenské debatě o křesťanskosti české společnosti, zda jsou tyto kořeny nějakým způsobem živé a oslovující a co vlastně znamená ten specifický vztah české společnosti k náboženství, ale nesetkalo se to s žádnou odezvou. Média se spíš snaží nějakým způsobem oprašovat barbotiskové obrázky. To, co slyšíme 6. července, jsou většinou fráze 19. století a ještě donedávna býval na programu Vávrův film Jan Hus, který jsem s nadšením sledoval jako dítě, než jsem si uvědomil, že to byl přesně ten typ propagandistického filmu, který měl připravovat na další vlnu persekuce církve a křesťanství. Dodnes, když se mluví o církvi, tak lidem u nás skutečně hned vyvstávají ty odporné tváře prelátů, sledujících, jak na kostnické hranici umírá národní umělec Zdeněk Štěpánek. Vávra byl za svou filmovou tvorbu oceňován od protektorátního i komunistického režimu a naposledy od prezidenta Klause. Vyjádřil asi něco, co odpovídá určitým archetypům v podvědomí národa.

JS: Soudě podle množství vlajek, které se objevují, jsou to spíše sportovní zápasy, které stmelují, dávají lidem dohromady. Soudě podle množství shromážděných lidí, tak to mohou být kulturní festivaly, kde lidé zažívají jakýsi pocit spolunáležitosti více než ve spojitosti s těmito svátky. Je také zajímavé, že jak osobnost Husa tak svatého Václava se pokusili komunisté a nacisté zneužít.

TH: Je zajímavé podívat se i na ten „druhý život“ těchto postav, které se stávají symbolem a tím i projekčním plátnem, na něž si každá doba promítá svoje vlastní ideály. Takže tady máme celou řadu Husů: nacionalistického Husa, instrumentalizovaného v zápasu proti austro-katolicismu a proti německému vlivu, máme sociálního Husa a tak dále, prostě těch přemaleb a reinterpretací je celá řada. Podobně to samozřejmě bylo i u svatého Václava - byl vyobrazen na štítech husitů i na praporech českých legií a tak dále. Putování a přemalby těch archetypálních postav jsou zajímavým tématem. Já jsem se vždycky snažil ukázat, že je vlastně docela šťastné, že jsou vedle sebe dva svátky, které ukazují možnou komplementaritu dvou tradic: jednak ta katolická, více moravská, cyrilometodějská a zase ta husovská, více česká, více reprezentující evangelický směr. Svátek Cyrila a Metoděje, což jsou postavy skutečně zaváté v historii, se slaví manifestační poutí na Velehradě, která má hodně folklórní ráz, církev pořádá Dny dobré vůle, velkolepý hudební festival, který vrcholí bohoslužbou. Já jsem jednou na této celonárodní pouti kázal a pokusil jsem se říci, že odkaz Cyrila a Metoděje není jen v tom, nosit staré prapory a zpívat „dědictví otců zachovej nám, Pane“, nýbrž snažit se dnes vyjádřit křesťanství srozumitelným jazykem, aby tato snaha o aktualizaci

a srozumitelnost křesťanského poselství měla nějaký kulturní dopad...

JS: Svátek Husův je ve srovnání s tím velmi podvyživený. Oslavy se omezují na to, že politici, kteří jsou matrikovými členy husitské církve, přijdou do Betlémské kaple a v televizi se objeví Vávrovovy filmy. Čekal bych doplňující obraz - Hus jako katolík. Zejména po skončené práci husovské komise mi chybí katolický hlas o Husovi právě v návaznosti na Cyrila a Metoděje. Můžeme ještě očekávat změnu nebo už je to passé, už se k tomu nebudeme vracet?

TH: Mně by velmi bolelo, kdyby to bylo passé. Hodně jsem do této věci investoval, velký kus svého života. Vlastně jsem vyzval k novému vztahu katolíků k Husovi už v jednom článku v samizdatu, který byl hodně diskutován a na základě toho se vytvořila ještě podzemní komise historiků, filosofů, teologů, kteří se Husem zabývali. Pak jsem měl možnost o tom několikrát hovořit s Janem Pavlem II. a předložit mu návrh na konferenci, která by byla slavnostním závěrem jedné etapy této cesty, která, myslím si, byla udělána velmi poctivě, nebyla to jenom katolická záležitost, komise pracovala ekumenicky. Šlo nám o to nevytvářet dojem, který mne kdysi velmi překvapil, totiž že katolíci snad chtějí nějakým způsobem „vyvlastnit“ Husa evangelické tradici. To je nesmysl. Jan Pavel II. velmi slyšel na to, že právě Hus by mohl být symbolem ekumenického sblížení, protože je přesně tou postavou „mezi“, katolíkem, který vykročil za horizont běžného katolictví své doby, ale rozhodně nedokročil do tradice reformační. Touto pozicí „mezi“ vyslovuje něco velmi typického pro českou spiritualitu. Masaryk o sobě říkal, že má hlavu protestantskou a srdce katolické. V tomto smyslu se mně zdálo, že by se z Husovy osobnosti dalo vytěžit hodně. Bylo pozoruhodné, že konference ve Vatikánu v r. 1999, která byla velmi významná - byl tam osobně přítomen papež a Václav Havel a celá řada historiků, představitelů universit, evangelických církví apod. - nenalezla žádný ohlas v českém tisku. Bylo patrné, že kdybychom se tam porvali nebo někdo někomu odcizil peněženku, tak by to pro český tisk bylo zajímavé. Fakt, že tam došlo k významnému vyjádření hlavy katolické církve k Husovi, média vůbec nezajímala a širší veřejnost to fakticky nezaznamenala. Dnes je v povědomí jen velmi úzké vrstvy lidí, že se něco takového vůbec konalo.

JS Vraťme se na počátek našeho rozhovoru, jehož vhodným spojníkem je postava Mistra Jana Husa. Byl také profesorem pražské university, měl také svůj „civilní“ život, byť tehdy se to tak nedělilo. Napadá mne, zda více civilnímu prožívání víry u profesinálních kleriků nemůže přispět nové uspořádání mezi státem a církví, které je donutí, aby měli nějaký „vedlejší pracovní poměr“ v oblasti sociální práce, řekněme kaplanství v nemocnici, věznicí? Nemohlo by narovnání mezi státem a církvemi přispět k jakémusi novému prolnutí rolí?

TH: Já si nejsem úplně jist, jestli jenom ekonomické faktory a nějaký kompromis ohledně ekonomicko-právního postavení církve toto může způsobit. Myslím si, že taková věc musí uzrát. V civilních povoláních byla celá řada kněží v době perzekucí, kteří to ovšem mnohdy nechápali jako novou šanci. Při nejbližší příležitosti se vrátili do toho klerikálního světa a odložili svoji „civilní identitu“. Chce to určitou spirituální a theologickou reflexi role duchovního. Nejde jenom o ten fakt, zda člověk má nebo nemá civilní povolání. Konec konců i v současné situaci jsou vojenští a nemocniční kaplani - a jejich role je ohromně pozitivní, to je jedna z mála věcí, která se skutečně podařila a je většinou i pozitivně přijímána ve společnosti. Podobně v některých oblastech sociální práce, zejména v hospicovém hnutí. Ovšem nejde jenom o to, aby církev byla jednou z mnoha dalších sociálních institucí. Tam, kde se práce dotýká hranice mezi životem a smrtí, vyvstávají závažné spirituální otázky a křesťané se mají osvědčit jako experti v této oblasti.

Věřím, že v budoucnosti budou tři typy kněžského povolání. Ti, kteří se budou starat naplno o

křesťanské společenství ve farnostech, zakořenění třeba ve venkovském prostředí. (I když v tomto kulturním milieu bude křesťanství spíš slábnout - ale kdo ví, třeba dojde k renesanci vesnice a s ní vyvstane i potřeba toho, kdo se bude starat o duchovní stránku malé komunity.) Budou také kněží řeholní, řádoví - řády mají své opodstatnění. U mnoha klášterů např. vznikají možnosti strávit tam určitý čas v kontemplaci, při duchovních cvičeních apod.; vím o řadě farářů československé husitské i českobratrské evangelické církve, kteří volí pravidelně takový pobyt v katolických klášteřích a absolvují třeba ignaciánské exercicie. Obohacuje je to v jejich službě a nenarušuje to jejich vlastní identitu. Je to taková výměna darů, katoličtí theologové zase čtou řadu děl protestantských teologů, v tom nejsou problémy - vyměňujeme si to, co je v našich tradicích nejlepší. A pak, jak věřím, se prosadí i třetí cesta - těch lidí, kteří budou mít civilní povolání a vedle toho budou vykonávat duchovní službu. Zejména v oblasti univerzitní to vidím jako velmi potřebné, ostatně univerzitní farnosti po celé republice patří k těm nejživějším a nejdynamičtějším. Vidím jako velmi dobré, když lidé, kteří tam vykonávají duchovní službu, jsou zároveň pedagogy a znají univerzitní život zevnitř. To souvisí s rolí university – bude třeba hledat novou alianci církve a university. Nemůžeme jistě chtít napodobovat středověký model, nicméně university byly podstatným pilířem evropské identity a klérus a univerzitní učitelé byli takovými globálními hráči, kteří se pohybovali po celé Evropě a překračovali nacionální hranice. Myslím, že k tomu dnes také nazrála doba, dnes studenti i učitelé universit putují po Evropě, i u nás působí řada duchovních ze zahraničí. Myslím, že i tohle přispěje k nové evropské dynamice.

JS: Použijeme-li to barthovské rozdělení, civilní náboženství je náboženstvím, kdežto civilní křesťanství je spíše civilní vírou. V lepším případě jde o mimoběžnost, v horším případě o protiklady.

TH: Pro mne bylo vždy neobyčejně inspirativní myšlení Dietricha Bonhoeffera a celá kenotická tradice, která vychází z Luthera a z Kierkegaarda a jejímž je Bonhoeffer takovým velkým prorockým květem. Ovšem jemu šlo o to, vymanit křesťanskou víru ze sítě metafyzických představ o Bohu, zbavit se boha, vyplňujícího díry v racionálním poznání. Je otázka, co by asi dnes řekl Bonhoeffer, kdyby viděl, že společnost nejde jenom cestou sekularity, ale že je tu velká žízeň po religiozitě, po náboženství. Pro mě je to dnes veliké téma, jak se křesťan má k tomuto trendu postavit. Může opravdu existovat „křesťanství bez náboženství“? Společnost bez náboženství zřejmě být nemůže.

Někteří křesťané vítají probouzející se zájem o posvátno, o spiritualitu, nesporně v tom určité znamení doby je. Já mám kritické výhrady vůči mnohé té konzumní spiritualitě a náboženskosti, která se k nám valí v různých podobách zejména ze Spojených států. Domnívám se, že pro evropskou identitu je důležité uchovat polaritu liberální a křesťanské tradice, protože jedna bez druhé nemůže být. Prvek kritický a prvek pochybování je komplementárním, nutným doplňkem víry, víra bez této dimenze by se stala fundamentalismem, fanatismem anebo onou „náboženskostí“, kterou kritizovala dialektická teologie. Ale obávám se i toho, že sekularita, která by chtěla jít totálně proti náboženství nebo je zcela vytěsnit, se potom stává sama intolerantním náboženstvím. Sekularita a laicita má smysl jenom jako korektiv silné náboženskosti. A pokud tu ta náboženská není, sekularita začíná hrát určitou pseudonáboženskou roli a to je velmi nebezpečné. Může to být dokonce nebezpečnější než náboženský fundamentalismus, pro který v západní společnosti moc velké předpoklady nejsou. Možná, že křesťanství čeká velmi důležitý úkol na hranici mezi náboženstvím a sekularitou, to se ostatně snažím vyjádřit ve svých knihách.

JS: Čeká nás v Evropě debata o náboženství a ani česká otázka nepřestala být otázkou náboženskou.

TH: Nepochybně.